

TÜRK KIZLARINA VERİLEN BİR AD HAKKINDA: KE(Z)BAN MI KE(T)BAN MI?

Dursun AYAN

Giriş

Kezban adı Türkçede yüz yıllardır kullanılmakta, kimsenin aklına bir şey gelmemektedir. Ancak son zamanlarda sözcüğünün Arapçadaki ses değerine yakın “yalancı/kezzibân” karşılığı nedeniyle biraz tuhaf karşılanmaya başlanmıştır. Rahman Suresi’nin kulağa hoş gelen şiirsel yapısında *kezzibân* sözcüğünün çekici bir ses değeri vardır. Bu estetik etki Türk insanının kulağındadır. Yalancının bu anlam etkisi de halk arasında “yalancı kezzap” (yakan yalancı) şeklinde oluşturulup yaşatılmaktadır. Bu terimde *yalancı* sözüne eşlik eden *kezzap* ise Farsça *tiz+âb* (keskin+su) anlamında nitrik asit için kullanılmaktadır.¹ Farsça *tiz+ab*’ın Arapça *kezzâb*’ın (yalancı) etkisiyle *kazzap* olmuş olabileceği de belirtilmektedir.² *Kezban* kişi adı örneğinde aslında bir dildeki anlam katmanları ve ses değerinin nasıl oluştuğu onomastik anlamada kendini göstermektedir. Türk kültür tarihi bazı durumlarda bir sözcük üzerinden bile inanç ve göç tarihinden kesitler vermekte, bunların sosyo-lengüistik anlamada nasıl dönüştürdüğünü göstermektedir. Kaldı ki Farçada da Arapça yalancı anlamındaki *kezban* nitelemesine sözlükler işaret etmektedir.³

¹ TDK, *Türkçe Sözlük*.

² *Kubbealtı Lugatı*.

³ İslamiyetin kabulüyle birlikte Arapçadan etkilenen Farsçada, yalancı “kâzib” ve yalancı kadın anlamındaki “kâzibat” sözcükleri de Türkçedeki etkiyi hatırlatmaktadır. Bkz. Staingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary, Including the Arabic Words and Phrases to be Met With in Persian Literature*. London: Routledge & K. Paul, 1892, s. 1001.

Adı *Kezban* olanlar için yazıya böyle başlamanın hiç de hoş karşılanmayacağı ortadadır. Sabır gösterip yüreklerini geniş tutmalarında fayda vardır. Türk kültür tarihinin kadınlar (hanımlar, hatunlar, sevgililer, sevdalılar) için güzel şiirler yazıp da evdeki kızına yalancı demesini beklemek akla ziyan değil midir? Kezban Gelin, Kezban Kız aileden biridir. Kezban Hanım iş arkadaşı, meslektaş ve komşudur. Sevgilisinin (yavuklusunun) adı Kezban olan pek çok delikanlı aile ve aşk tarihinin bilinmeyen kahramanları olarak ahrete intikal ettiğini söylemek abartı olmamalıdır. Hele ki bugün bile adı türkülerde seslendirilip ünlenen Kezban Yenge yakın akrabadır, gayretli, emektar, zaman zaman da dediğim dedik bir Türk hanımıdır, köyün muhtarıdır, âzasıdır.

Bir iki isim daha hatırlanabilir: *Kuran'da* kulağa hoş gelen sözlerden “sennem/senem” sözcüğü put anlamına gelse de çocuklara ad olarak verilmektedir. Yeni kuşak adlardan “Aleyna” kulağa hoş geldiği için tercih edilmekte; ancak anlamı “... üzerine” demektir. Bu durum aslında çocuklara ad konulurken adın anlamı kadar kulağa hoş gelmesinin önemine işaret etmektedir.

Türk Dili Tarihi Açısından Bazı Notlar

Türklerin başka dillerden sözcük alıp kullandığı bilinmektedir. Fars (İran) coğrafyasında yerleşmek, oradan geçmek, somraki komşuluk ilişkileri, İslam dininin kabulü, batıya sınır olmak bu bağlamda akla gelen unsurlar. Bunun dil tarihi ve etimolojik boyutunun Türkçe söz varlığının farklı katmanlarda kendin gösterdiği dilciler tarafından gündeme getirilmektedir. Ancak sosyo-lengüistik boyut ve onomastik boyutu bu çalışmada özellikle vurgulanmak istenmiştir. Çünkü Türklerin kızlarına “yalancı” anlamına gelen *Kezban* adını koyması biraz tuhaf ve düşündürücüdür. Hatta çoğu zaman zaman anaerkil toplum özelliği gösteren bu kültürün gelecekte anne olacak kızlarına böyle bir kötü şöhreti uygun bulması yadırganmalıdır. Bu yazının kaleme alınmasının arkasındaki şaşkınlık/hayret budur.

Türkçenin diğer dillerden ödünçlediği sözcükler öylece kullanılıp giderken bunların bazılarının anlamı üzerinde pek düşünülmemekte, geleneksel kullanımlara rıza gösterilmektedir. Örneğin 15. yüzyılda kızına Kezban adını koyacak bir Türkün elinin altında internet olmadığı gibi en yakın sözlüklere ulaşması hayal bile edilemez; o da yazıldıysa eğer? Kezban adı vermeye rıza gösteren insanlar için de durum böyle olmalıdır. Ancak bir yerden sonra kuşakların atalar bilgisiyle bilgi bağı kesildiği için ya da Arapça bilgisi Farsçanın önüne geçtiği için Kezban'ın yalancı olarak anlamlandırılması gündeme gelmiştir. Oysaki Arapça anlama takılmayanlar Kezban'ı gelenekten almaktadır. Kültür bilimlerinin, özelde onomastiğin amacı belki bu sosyolojik rızanın arka planını (consensus) anlamaya çalışarak bir kültür

felsefesine kapı aralamaktır. “Hayret” ve “felsefe” Sokrates’ten Heidegger’e kadar gelen sofistike laf kalabalığı olarak kalmayacaksa “hayretin” peşine düşmek bilimsel bir insan emeğini zorunlu kılmaktadır. “Kezban” a hayret etmek böyle bir durumdur; bu “hayret” in sosyolojik ve tarihi boyutunu meraklanmaktadır.

Son zamanlarda internet, adların anlamını öğrenmeye imkân sağlarken, bir yandan da fal ve kader üzerinden Hurufi arayışları çağrıştırmaktadır. Daha önceleri bir kaç isimler/adlar sözlüğü kütüphanelerde ve bazı kitapçılarda bulunmaktaydı. Bazen bir ad atalardan birinin adı olduğu için çocuklara konulmaktadır.⁴ Örneğin Hatice/Hadiye adını Araplar erken doğan kız çocukları için uygun bulurken Türklerin bu ismi kullanmaları Hz. Muhammet’in ilk eşi Hz. Hatice’ye saygının işaretidir. Ama ata-ninenin, koca-ninenin, büyük annenin adı Hatice ise o nedenle de çocuklara bu verilmektedir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Ayrıca Türk kültüründe Farsça gibi şiirsel bir dilden ödünçlenen sözcük ve adların hatırı sayılar bir yeri vardır. Didem (Göz), Banu (Sultan) hemen akla gelenler. Arapların kızlarına taktıkları isimler de kökenleri açısından bakıldığında, etkili anlamlar taşımaktadır. Örneğin Ayşe (Rahat yaşayan, gönenç, zenginlik ve mutluluk gören). Yasamen (güzel kokulu çiçekleri olan küçük bir ağaç) adının Farsçadan doğu ve batı dünyasına yayılması anlam kadar ses değeri bakımından ve kültürlerin bu sözcüğü kendi hançerelerine uydurmaları bakımından önemli olmalıdır.

Farsçadan Ödünçleme *Ket+Banu*

Sözü bu kadar dolaştırıp Farsça üzerinden ödünçlenen *Ketban* sözcüğüne gelince: Bu sözcüğün iki unsuru (ket+bân) üzerinde durulacaktır. Kısacası Kezban’ın, Arapçadan değil Farsçadan Türkçeye girdiğine dikkat çekilecektir. *Ketban*’ın anlamının evin ustası, sahibi, önde geleni, sultanı anlamında olduğu söylenecektir. Yani Türklerin kızlarına “yalancı” demek şöyle düşün, tam tersine, evin ustası, sultanı demek istediklerine dikkat çekilecektir. Bunun kanıtlarına bakılacak olursa:

Ketban Farsçada (ket+baan) gibi iki unsurdan oluşmaktadır.⁵ Bunu uluslararası *Encyclopaedia Iranica*’nın “bânû” maddesinde görmek mümkündür. “Bânû, özgün olarak “hanım” demektir. Şimdilerde aynı zamanda genel kabulde, evli kadın anlamında khânım (Türkçe sahibim, efendim, “hânım”)

⁴ “Ataların adını yaşatmak” için sürdürülen bu gelenek oldukça yaygındır.

⁵ Wilhelm Eilers, “Bânû”, *Encyclopaedia Iranica*, Vol. III, Fasc. 7, s. 714-715.

<https://www.iranicaonline.org/articles/banu-originally-lady-now-also-in-common-use-as-an-alternative-to-kanom-madam-mrs> (erişim 12.11.2020).

sözcüğüne karşılık olarak da kullanılmaktadır.” Banu’nun orta dönem Farsçada “bânûk(g)” şeklinde olduğuna gönderme yapıldıktan sonra bunun *ked-bânû* (kad-bânû= mistress of the house) sözünde tamamlayıcı bir unsur olduğuna değinilmektedir. Hâne halkının/evin kadın başkanı, lideri anlamına dikkat çekilmekte ve Pehlevice “kete(k) bânû” sözüyle bağlantısı kurulmaktadır. Osmanlı tarihinde bir bölgeye atanan bey karşılığı “bân” sözü eril anlamda Farsçadan ödünçleme olarak kullanılmıştır. Hırvat Banı buna bir örnektir. Selçuklular dönemi öncesine dayanan ve bir grup meslek erbabının ya da köyün başında olan kişiler için kullanılan “ket+huda” kavramındaki “ket”in “ket+ban”ın (ket)’i ile aynı olduğu anlaşılmaktadır.⁶

Bân sözcüğünün prenses, kraliçe anlamındaki *bânû* ile akrabalığı düşünülürse, Türkçeleşmiş *Kezban* evin sultanı, prensesi gibi bir anlam taşıyacaktır ki bir ailenin kız çocuğuna bu adı layık görmesi şaşılacak bir durum değildir. Banu adının Türkçede tek başına ya da başka bir sıfat veya isimle kullanılması bunun en güzel örneğidir. Nur+banu (ar. + far.), Şehri+banu (far+far). Şehribanu’nun şehir (Far. şahr) unsuru dikkate alındığında Şehribanu bir şehrin sultanı, kraliçesi anlamına gelmektedir. Buradaki “şehir” Arapçadaki “ay” anlamına gelen “şehir” değil Farsçadaki “şehir” anlamındadır.

Ket+ban’ın ilk unsuru olan *ket* sözcüğüne, ayrıca, İbrahim Olgun ve Cemşit Drağsan tarafından hazırlanan *Farsça-Türkçe Sözlük*’te “Kezban, Farsça “ev hanımı”, “hamarat hanım” manasına gelen *ked-bânû* kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir” diye rastlanmaktadır. ⁷ Tarihi açıdan bakıldığında *ket* sözcüğünün Türkçeye geçtiği dönemin Harezmi bölgesine gelişle ilgili olmalıdır. Çağatay dönemi Türkçesi araştırmalarında “ket-banu (<F.): Ev hanımı, hanım, eş II/1129. *ketbanu*: Ev hanımı, hanım, eş (Vambery. 325) (OSTN, 457)”⁸ olarak tespit edilmiştir. Öyle anlaşıyor ki Türkler nasıl ki peygamber, bayram, namaz gibi dini sözcükleri Arapçadan değil Farsçadan almışlarsa *Ketban*’ı da

⁶ Willem Floor, “Kadkodâ”, *Encyclopaedia Iranica*, Vol. XV, Fasc. 3, s. 328-331.

<https://iranicaonline.org/articles/kadkoda-headman> (erişim 12.11.2020); Mehmet Zeki Pakalın, “Kethudâ”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-II*, MEB yay., İstanbul 1993. Ayrıca “Kat-khudd (... “master of the house”), A lord-lieutenant, a viceroy, vicegerent, vicar, locum tenens, deputy; a rich or great man, the chief inhabitant of a place ; (astrologically) the lord of the ascendant, the predominant star at a per-son’s birth.” Bkz. Staingass, *A Comprehensive Persian-English*, s. 1014.

⁷ İbrahim Olgun, Cemşit Drağsan, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, s. 279.

⁸ Burcu Sarıkaya, *Çağatay ve Kırgız Türkçesi Sözlüklerinde Sosyal ve Kültürel Yaşam*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2019. s. 19’de verdiği bilgileri Armin Vambery, (1867), *Çagataische Sprach Studien*, Leipzig: Philo Press. Fatih Erbay, (2008), W. Raddloff’un “*Opit Slovary Tyurkskih Nareçiy*” Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çağatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya (Basılmamış Doktora Tezi)’ne dayandırmaktadır.

Farsçadan alıp zamanla t/z ses değişimiyle ve Arapça fonetiğin etkisiyle Kezban'a çevirmişler ve böylece kullanagelmışlerdir.

Anadolu'nun bazı yerlerinde kullanılan ve daha çok büyük düğün yemeklerini pişirip dağıtan kadınlar için kullanılan "keyveni"⁹ sözcüğü ile Farsça "ketbanu" sözcüğü arasında bir bağ olduğuna "kêivênû (=mistress of the house: senior lady) sözcüğü üzerinden de ayrıca işaret edilmektedir.¹⁰

Sonuç

Bu çalışmada sözcükler dünyasında dolaşmanın nedeni, "Kezban'ı" "yalan"dan kurtarmak diye özetlenebilir. Son yıllarda "yalan" anlamı Kezban'a yalan yanlış ve kulaktan dolma bir Arapça ile yapıştırılmaya çalışılırken, Farsçadan ödünçleme bir anlamı olduğu ve ses değişimiyle (t/z) Ketban'dan Kezban'a dönüştüğünü belirtme ihtiyacı duyulmuştur. Bu satırlar Arapça ve Farsçayı kemaliyle bilen bir dilcinin, dil üzerinden yola çıkarak oluşturduğu bir metin değildir. "Kezban" sözcüğünün anlamının aile ve kültür sosyolojisine ve halk mantığına (ethno-logique) uymamasından yola çıkılarak hazırlanan sosyo-lengüistik ve onomastik amaçlı bir metindir. "Kezban" çocuklara ad olarak verildiyse bunun iyi bir şey olması gerekmektedir. Bugün sözlük anlamından uzak olunulsa da geleneğin yaşattığı bir anlam alanına; ket+ban'ın iyi olduğuna inanmak hareket noktası olmuştur. Ancak bu inancı pozitif bir bilgi olarak kanıtlamak gerekmektedir. Aile tarihi ve sosyolojisi birikimi kadar ailenin bir etik-ontolojik alan oluşuna inanmak (apriori/ön kabulleniş/metafizik) bu küçük araştırmanın arkasındaki diğer duygusal tonlamayı oluşturmuştur.

Kaynakça

- Eilers, Wilhelm, "Bânû", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. III, Fasc. 7, pp. 714-715. <https://www.iranicaonline.org/articles/banu-originally-lady-now-also-in-common-use-as-an-alternative-to-kanom-madam-mrs> (erişim 12.11.2020).
- Erbay, Fatih, (2008), W. Raddloff'un "Opit Slovary Tyurkskih Nareçiy" Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çağatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya (Basılmamış Doktora Tezi)'ne dayandırmaktadır.
- Floor, Willem, "Kadkodâ", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. XV, Fasc. 3, pp. 328-331. <https://iranicaonline.org/articles/kadkoda-headman> (erişim 12.11.2020).
- Kubbealtı Lugatı.

⁹ "Keyveni" sözcüğü halen Sivas-Gölova'da halk arasında aynı anlamda yaşatılmaktadır. [D. Ayan].

¹⁰ D. L. R. Lorimer, *The Phonology of the Bakhtiari, Badakhshani and Madaglashti Dialects of Modern Persian*, London, 1922'in s. 106'ya yönlendiren Wilhelm Eilers, "Bânû", *Encyclopaedia Iranica*.

- Lorimer, D. L. R. *The Phonology of the Bakhtiari, Badakhshani and Madaglashti Dialects of Modern Persian*, London 1922. <https://core.ac.uk/download/pdf/232758539.pdf> (erişim 12.11.2020).
- Olgun, İbrahim-Drahşan, Cemşid, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966.
- Pakalın, M. Z., “Kethudâ”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-II*, MEB yay., İstanbul 1993.
- Sarıkaya, Burcu, *Çağatay ve Kırgız Türkçesi Sözlüklerinde Sosyal ve Kültürel Yaşam*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Pamukkale Üniversitesi, sosyala Bilimler Enstitüsü, Denizli 2019.
- Staingass, F. J., *A Comprehensive Persian-English Dictionary, Including the Arabic Words and Phrases to be Met With in Persian Literature*. London: Routledge & K. Paul, 1892, s. 1001.
- TDK, *Türkçe Sözlük*.